

УДК 347.457(094.1)(477)

**СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ БЕЗДОКУМЕНТАРНИХ ЦІННИХ ПАПЕРІВ
ЯК СПЕЦИФІЧНИХ ДОКУМЕНТІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Трофименко Д. С.,

здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: Статтю присвячено розгляду бездокументарних цінних паперів як об'єкту цивільного права. Автор, аналізуючи поняття «документ», намагається довести, що незважаючи на відсутність паперового носія, бездокументарний цінний папір може вважатись документом.

Ключові слова: документ, бездокументарні цінні папери, електронний документ, інформація.

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению бездокументарных ценных бумаг как объекта гражданского права. Автор, анализируя понятие «документ», пытается доказать, что, несмотря на отсутствие бумажного носителя, бездокументарная ценная бумага может считаться документом.

Ключевые слова: документ, бездокументарные ценные бумаги, электронный документ, информация.

Annotation: Consideration of the introduction of dematerialized securities as a civil matter. By analyzing the concept of «document» to prove that despite the lack of paper, uncertificated security may be considered a document.

Key words: document, uncertificated securities, electronic document information.

У сучасних умовах розбудови України як демократичної, правової, соціальної держави ринок цінних паперів зазнає значних змін, що пов'язані з впровадженням електронної документації. Досить тривалий час цінні папери, існуючи у вигляді паперових бланків (сертифікатів), повною мірою задовольняли потреби учасників фінансового ринку, але формування інформаційного простору наприкінці ХХ-го століття, поява нових цифрових технологій відкрила можливість впровадження новітнього інструментарію на ринку цінних паперів. Упровадження комп'ютерних технологій для обробки, передачі, зберігання і використання інформації зумовило створення документів на принципово нових носіях [1, с. 384]. Паперові документи поступово почали витіснятися своїми електронними аналогами, що позитивно вплинуло на ефективність обслуговування цінних паперів та функціонування фондового ринку. Впровадження в обіг цінних паперів у бездокументарній формі у вигляді електронних облікових записів прискорило, спростило та здешевило розрахунки за цінними паперами, їх рух від одного власника до іншого, зберігання та облік цінних паперів тощо.

Як свідчить історія, поява бездокументарної форми цінних паперів зумовлена необхідністю надання більшої мобільності вже існуючому фінансовому інструменту – паперовому цінному паперу. Слід погодитися з міркуваннями вітчизняного дослідника В. В. Посполітака, що бездокументарні цінні папери виникли як логічне продовження класичних цінних паперів, що викликане необхідністю здешевити рух капіталів [2, с. 48].

У ст. 194 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3], ст. 163 Господарського кодексу України (далі – ГК України) [4] закріплено, що цінним папером є документ встановленої форми з відповідними реквізитами, який посвідчує грошове

або інше майнове право, визначає взаємовідносини емітента цінного папера (особи, яка видала цінний папір) і особи, яка має права на цінний папір, та передбачає виконання зобов'язань за таким цінним папером, а також можливість передачі прав на цінний папір та прав за цінним папером іншим особам. У ст. 3 Закону України (далі – ЗУ) «Про цінні папери та фондовий ринок» [5] цінні папери теж визначаються як документи. Якщо у випадку з класичними (документарними) цінними паперами, питання співвідношення їх з документами вважається очевидним, адже вони існують у вигляді паперових або електронних документів, що оформлені у визначеній законодавством формі та містять найменування виду цінного папера, а також визначені законодавством реквізити, то щодо бездокументарної форми виникають значні сумніви, які пов'язані з тим, що останні існують у вигляді облікових записів на рахунку в цінних паперах у системі депозитарного обліку цінних паперів [5]. Законодавець же в свою чергу поширює на них правовий режим електронного документа, але вважаємо за необхідне з'ясувати чи відповідає це правовим реаліям, здійснивши аналіз легальних визначень «документа» та «електронного документа» та бездокументарної форми цінних паперів, що сприйняті доктриною та чинним законодавством.

Дослідженню зазначеної проблеми присвячено значну кількість наукових праць таких вчених, як В. Л. Яроцький, В. В. Посполітак, С. Я. Вавженчук, О. А. Кукушкін, О. Ю. Нікіфоров, Л. В. Саванець, О. Виговський, які в своїх роботах висвітлюють питання співвідношення бездокументарної форми цінних паперів з документом.

Метою статті є дослідження правової природи бездокументарних цінних паперів та електронного документа, виявлення тих ознак, що дозволяють їх співвідносити між собою.

Для вирішення поставленої проблеми, в першу чергу, слід з'ясувати, що визначається документом та які форми його існування закріплені чинним законодавством України.

Так, ст. 1 ЗУ «Про інформацію» [6] визначає документ як матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі. Тоді як, згідно положень ЗУ «Про обов'язковий примірник документів» [7] (ст. 1) документом є матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носіїві. Відповідно до ЗУ «Про інформацію» під інформацією слід розуміти будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збереженні на матеріальних носіях або відображенні в електронному вигляді (ст. 1) [6]. Згідно ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» (ст. 5) [8], електронний документ визначено як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Аналізуючи вищевведені норми, приходимо до висновку, що законодавець, узагальнюючи поняття «документ», незалежно від форми його існування, тлумачить його як матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у просторі та часі. При цьому основною ознакою його, як підкреслює О. Е. Чекотівська, є матеріальність, яка залишилася незмінною, як для паперового, так і електронного документа [9, с. 134].

Таким чином, у відповідності з чинним законодавством інформація, як і документ можуть існувати як на паперовому носіїві, так й у електронному вигляді.

Звертаючись до наукових здобутків вітчизняних вчених, можна побачити, що поняття документ ними трактується по різному. Так, В. В. Посполітак підтримує існування двох основних підходів до поняття «документ»: а) документ існує тільки на паперовому носії; б) документ – це передбачена законом матеріальна форма одержання, зберігання, використання і поширення інформації шляхом фіксації її на папері, магнітній, кіно-, відео-, фотоплівці або іншому носіїві [2, с.45]. В свою чергу О. А. Баранов, вивчаючи поняття «документ», пропонує розглядати його в широкому та вузькому розумінні. В широкому сенсі до них можна віднести все їх сучасне різноманіття: архівні, кіно- та фотодокументи, іконографічні та аудіодокументи, особисті та образотворчі, тощо. Автор звертає увагу, що до документів у вузькому сенсі слід віднести ті з них, які встановлюють або підтверджують юридичні факти, а також відомості та обставини, що мають юридичне значення. Як підсумок, науковець виводить авторське поняття «документ», під яким визначає інформацію, відображену за допомогою матеріального носія, основною функцією якого є її фіксація, забезпечення її зберігання і передачі з метою встановлення або підтвердження юридичних фактів, а також відомостей або обставин, що мають юридичне значення, з необхідними для цього реквізитами [10, с. 4].

У науковій доктрині можна зустріти різні погляди щодо змісту поняття «електронний документ». А. П. Вершинін, наприклад, пропонує розглядати його, як інформацію, зафіксовану на електронних носіях, яка містить реквізити, що

дозволяють її ідентифікувати. В свою чергу А. В. Ткачов притримується позиції, що при визначенні поняття «електронний документ» потрібно відштовхуватися від загального поняття «документ», під яким розуміється будь-який матеріальний носій інформації, призначений для її передачі у часі та просторі. Таке авторське тлумачення документа ґрунтується на його фундаментальній функції – передачі інформації та дозволяє включити в це поняття всі відомі види документів, що використовуються у законодавстві, в тому числі комп'ютерні [1, с. 385]. Н. О. Пронь вносить пропозицію щодо необхідності розуміння поняття «електронний документ» як документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, наявність яких підтверджує його цілісність [11, с. 364].

Приведені вище нормативні та доктринальні розуміння понять «документ» та «електронний документ» носять універсальний характер та призначенні для визначення будь-якого юридично значущого документа, в тому числі цінного паперу.

Необхідно звернути увагу на те, що аналоговий та електронний документи є носіями інформації і засобом взаємодії суб'єктів правовідносин та можуть містити однакову інформацію. На противагу паперовому документу, електронний існує за допомогою спеціальних технічних та програмних засобів та сприймається як інформація, що передається або приймається у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих чи нерухомих зображень в той чи інший спосіб [9, с. 136]. З цього приводу доцільним є зауваження О. П. Вершиніна, який пояснює, «що «електронна форма» (документа) знаходить прояв у технічних елементах і якість інформації. Вона створюється шляхом використання електронно-технічних засобів фіксації, обробки та передачі інформації закріплюються відомості в документах, які мають не письмову, а «електронну форму» [12, с. 42]. Підтримує наукову позицію автора в своїх дослідженнях видатний український цивіліст В. Л. Яроцький [13, с. 164].

Переваги електронного документа перед паперовим в своїх дослідженнях висвітлює український науковець Н. О. Пронь. Автор звертає увагу, що основними серед них є: швидкість надходження документів до адресатів, зручність редагування і архівації документів, прискорення проведення численних комерційних операцій, заощадження часу співробітників і витрат підприємства, пов'язаних з укладанням договорів, оформлення платіжних документів, подання звітності [11, с. 362].

Повертаючись до розгляду бездокументарних цінних паперів, зауважимо, що їх віднесення до документів та електронних документів у наукових колах є дискусійним. Так, наприклад, російський вчений А. О. Кукушкін зазначає, що на практиці облік прав на бездокументарні цінні папери як в реєстрі, так і при депозитарному обліку здійснюється за допомогою комп'ютерної техніки, що дозволяє зробити висновок про розгляд бездокументарного цінного паперу як електронного документу. По інформації, яка може становити зміст

бездокументарного цінного паперу як електронного документа, бездокументарні цінні папери не відрізняються від інформації, яка може становити зміст документарного цінного паперу. Вчений звертає увагу, що відмінність буде проводитися тільки по специфіці форми, від якої залежить застосування до електронного документа норм, розрахованих на паперові документи. Враховуючи відсутність паперового документа, законодавець ввів по відношенню до бездокументарних цінних паперів правостановлюючий характер записів та трансфертний спосіб передачі прав на цінні папери [14, с. 36]. Вітчизняний вчений С. Я. Вавженчук відстоює позицію, що з огляду на нормативний підхід електронний запис, здійснений зберігачем цінних паперів, є своєрідним документом, що робить запис на рахунку відповідником матеріального об'єкта за відсутності паперової форми [15, с. 119]. В той же час протилежної думки дотримується О. Виговський, який зазначає, що спробу прирівнювання облікового запису до документа слід визнати невдалою, оскільки останній є не лише носієм інформації про наявність та належність прав, виконує не лише доказову (правопідтвердуючу) функцію, а й опосередковує передачу комплексу майнових прав; водночас право власності на обліковий запис є нонсенсом, а виписка з рахунку у цінних паперах не може бути предметом правочинів, що тягнуть за собою перехід права власності на цінні папери [16, с. 96-97].

Необхідно звернути увагу, що законодавче закріплення поняття бездокументарних цінних паперів вказує на існування останніх саме у вигляді облікового запису, який неможливо повністю ототожнювати з електронним документом. Основна відмінність між ним полягає в наявності тих ознак, які втілюють у собі сутність цих правових конструкцій. Для електронних документів такими є наявність обов'язкових реквізитів документа, якими визнаються обов'язкові дані в електронному документі, без яких той не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили [17, с. 7], а також електронний цифровий підпис. У відповідності до ст. 196 ЦК України обов'язкові реквізити цінних паперів, вимоги щодо форми цінного паперу та інші необхідні вимоги встановлюються законом. Документ, який не містить обов'язкових реквізитів цінних паперів і не відповідає формі, встановленій для цінних паперів, не є цінним папером.

Звертаючись до ст. 6 ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг», вбачається, що: «електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та/або підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Накладенням електронного підпису завершується створення електронного документа». З правової точки зору електронний підпис за юридичним статусом прирівнюється до власноручного в разі виконання технічних умов, визначених законом. З фізичної точки зору він являє собою унікальний електронний код, за допомогою якого підтверджується цілісність та юридична сила електронного документа, а також, однозначно ідентифікується особа, яка його підписала [17, с. 9].

Слід зазначити, що основне призначення електронного цифрового підпису, який виступає аналогом власноручного підпису, є ідентифікація уповноваженої особи. Щодо бездокументарної форми цінних паперів, то його дійсність обумовлюється наявністю необхідних для цінного паперу певного виду обов'язкових реквізитів, а ідентифікація уповноваженої особи здійснюється вказівкою імені власника рахунку у цінних паперах. Електронний цифровий підпис у них відсутній.

Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, прийнятній для сприймання його змісту. Тим самим електронний документ може існувати в електронному вигляді або самотійно в об'єктивній реальності, що є неможливим для бездокументарних цінних паперів. Вони існують лише у вигляді електронного запису у реєстрі за посередництва професійних учасників депозитарної системи. В той же час В. Л. Яроцький звертає увагу, що в правовідносинах, заснованих на функціонуванні в цивільному обороті бездокументарних цінних паперів, пред'явлення документа через його відсутність у формі традиційного паперового документа замінено на інші способи легітимації управоможеної особи. Такими способами є фіксація та облік даних про власників цінних паперів одного випуску в здійсненому зберігачем обліковому записі шляхом їх врахування у Національній депозитарній системі України» [13, с. 51-52].

Основною та значущою відмінністю між документарними та бездокументарними цінними паперами, як і аналоговими та паперовими документами, є середовище їх функціонування [9]. Паперові цінні папери завдяки документарній формі вписалися в класичну законодавчу модель речі та функціонують в матеріальному світі. При цьому їх обіг пов'язаний зі значними затратами, як матеріальними, так і часовими. Бездокументарні цінні папери як електронні документи створюються, передаються, зберігаються, обробляються, використовуються, знищуються за допомогою інформаційних технологій з використанням засобів обчислювальної комп'ютерної техніки. Адже використання такої форми цінних паперів здешевлює їх обіг, прискорює передачу прав за ними, майже повністю виключає можливість їх підробки, що відкриває значні перспективи у їх використанні.

Цінні папери, як юридичні документи, виконують дві основні функції – процесуальну та матеріально-правову. В. В. Посполітак, розкриваючи їх, зазначає, що процесуальна функція полягає в письмовому посвідченні цінним папером певних юридичних фактів, в той час як документ не відіграє у динаміці правовідносин яку-небудь роль, адже вони виникають, існують, припиняються незалежно від наявності його та його змісту. Далі в своїх міркуваннях науковець зауважує, що матеріально-правова функція має місце тоді, коли цінний папір має значення при реалізації вираженого в ньому права шляхом пред'явлення останнього. Щодо бездокументарної форми, для реалізації прав за такими цінними паперами пред'явлення не вимагається через відсутність такого на паперовому

носіїв. На думку автора, за доцільне доповнити ці міркування таким: у бездокументарних цінних паперів матеріальний носій правової інформації (бланк) заміною особливим способом фіксації виражених у них прав – електронним обліковим записом, що має характер і виконує функціональне призначення електронного документа. Сама ж форма цінного паперу не впливає на обсяг посвідчених ним майнових прав і в кінцевому підсумку на зобов'язальні відносини між власником цінного паперу та особою, зобов'язаною за цінним папером (емітентом) [2, с. 23-25]. Тому не можна не погодитись з позицією видатного вченого Г. Ф. Шершеневича, що папір стає цінним не сам по собі, а тому, що виражає право на що-небудь, що має цінність [18, с. 173], тобто цінним є не паперовий носій правової інформації, а саме майнові права, визначені цінним папером, що на сьогоднішній день є загальноприйнятими в цивілістичній науці [19, с. 16]. Все це повною мірою дозволяє бездокументарній формі виконувати основні функції документа, які мають певні свої особливості. Процесуальна функція виконується завдяки тому, що при необхідності підтвердження в судовому процесі юридичних фактів юридичного значення набуває виписка з рахунків у цінних паперах, яка хоча й не є цінним папером, але відіграє правопідтвердуючу роль та має доказове значення. Реалізація виражених в бездокументарних цінних паперах прав має свої особливості. Вони не є цінними паперами у класичному розумінні та не мають паперового носія, а передача посвідчених ними майнових прав здійснюється шляхом застосування інших механізмів, ніж для документарних цінних паперах. До таких механізмів відносять функціонування глобальних сертифікатів, який є документом, що містить інформацію про випуск цінних паперів, оформляється емітентом після завершення емісії цінних паперів, зберігається депозитарієм цінних паперів, та є підставою для зберігання і обліку відповідних цінних паперів та обліку зобов'язань емітента за відповідним випуском цінних паперів [20]. Так, глобальний сертифікат на певну кількість бездокументарних цінних паперів замінює собою документи, які засвідчують права кожного їх набувача, при цьому не потребуючи технічного захисту бланку, на якому його виконано, але обов'язково повинен бути підписаний керівником та головним бухгалтером (якщо така посада передбачена штатним розкладом) емітента або іншими уповноваженими особами емітента та бути засвідченим його печаткою [21]. Формально цінні папери продовжують існувати як документи (їх сертифікати є у наявності), але передача прав за ними здійснюється не врученням документів, а дорученням депозитарію перевести їх на нового набувача. Тим самим у бездокументарного цінного паперу відсутня паперова форма, але не форма взагалі, що не виключає можливості здійснення ним матеріально-правової функції.

Вважаємо за необхідне підтримати позицію О. Виговського, що незалежно від наявності чи відсутності документарної оболонки цінний папір здатний виконувати своє функціональне призначення. Науковець відстоює позицію, що найголовнішим у

цінних паперах завжди було їх функціональне призначення, яке полягає у забезпеченні стандартизованого та спрощеного механізму зміни уповноваженої сторони у суб'єктному складі визначеної групи зобов'язально-правових відносин і яке за умов сучасного технічного розвитку може здійснюватися без застосування матеріальної оболонки [16, с. 96]. В свою чергу російська вчена М. Крилова зазначає, що між папером та цінним папером як об'єктом цивільного обігу немає рівності чи необхідної залежності, власне відсутність паперу не вказує на відсутність «цінного паперу» [22, с. 57-60]. З цього приводу необхідно погодитись з позицією російської вченої Є. Абрамової, що «документ» - це усього лише ще одне значення терміну «цінний папір» та не має особливої потреби підкреслювати його в законодавстві, адже цінні папери – передусім зобов'язання, певним чином оформленні [23, с. 84-95].

Окремо хочеться зауважити, що багато науковці звертають увагу, що більш обґрунтованим має місце використання визначення бездокументарної форми цінних паперів через термін «безпаперовий» або «безбланковий», «електронний», адже щодо них має місце відсутність саме паперового носія – паперу, а не відсутність документа взагалі [24, с. 25; с. 61]. Хоча власне бездокументарні цінні папери не є електронними документами, а є саме обліковим записом в електронному реєстрі, формування ж нового категоріального апарату призведе до виділення їх до іншого ніж цінних паперів правового інституту, що може породити значні суперечності в їх правовій природі. Це вважається не прийнятним, адже функціональне призначення цих різних форм та їхня правова суть є однаковими.

Підсумовуючи вищенаведене, можна дійти висновку, що власне поняття «документ» може бути вдосконалене. Наприклад, пропонується визначати його як інформацію, що відображена за допомогою матеріального носія або комп'ютерних технологій, основною функцією якого є її фіксація, забезпечення її зберігання та передачі для використання з метою реалізації прав та інтересів або встановлених нею повноважень. Завдяки такому розумінню документа, на наш погляд, поширення його правового режиму на бездокументарні цінні папери буде сприйматися як належне.

Бездокументарні цінні папери не являються повністю електронними документами, в них відсутня основна їх ознака – електронний цифровий підпис. Але це не впливає на виконання ними своїх основних функцій, як документів, що визначають майнові права. Доцільно погодитись з науковою думкою, що матеріальна форма цінного паперу як документу означає вид чи форму носія, на якому його виконано, а той в свою чергу може бути паперовим або у вигляді комп'ютерного запису [25, с. 34]. Але форма не впливає на ті майнові права, що втілено в електронного чи паперовому носіїв. Цінні папери не залежно від того, чи є вони паперовими, чи електронними, чи у вигляді облікових записів, завжди виконують своє функціональне призначення.

Таким чином, на сучасному етапі розгляд бездокументарних цінних паперів як особливої електронної форми документа, що посвідчує майнове

право, можна вважати доречним, зручним, таким, що відповідає сучасним правовим реаліям [13, с. 164].

ЛІТЕРАТУРА

1. Писаренко В. П. Визначення понять «електронний документ» та «цифровий підпис» у зарубіжних країнах / В. П. Писаренко // Університетські наукові записки. – 2011. – №4. – С. 384–388 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Unzap_2011_4_60.pdf.
2. Посполітак В. В. Передача права власності на цінні папери та прав за цінними паперами в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Посполітак Володимир Володимирович. – Київ, 2001. – 226 с.
3. Цивільний кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40. – Ст. 356.
4. Господарський кодекс України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18. – Ст. 144.
5. Про цінні папери та фондовий ринок [Текст] : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №31. – С. 1126. – Ст. 268.
6. Про інформацію [Текст] : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №48. – Ст.650.
7. Про обов'язковий примірник документів [Текст] : Закон України від 09.04.1999 р. № 595-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №22. – Ст. 199.
8. Про електронні документи та електронний документообіг [Текст] : Закон України від 22.05.2003 р. №851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003 р. – №36. – Ст. 275.
9. Чекотовська О. Е. Основні підходи до розуміння категорії «електронний документ» [Текст] / О. Е. Чекотовська // Часопис Київського університету права. – 2001. – №2. – С. 134-137.
10. Баранов О. А. Правові особливості використання документів, переданих за допомогою електронних комунікацій [Текст] / О. А. Баранов // Правова інформатика. – 2013. – №1(37). – С. 3-10.
11. Пронь Н. О. Вимоги до електронних документів: міжнародна практика та досвід України [Текст] / Н. О. Пронь // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – №1. – С. 356-366.
12. Вершинин А. П. Электронный документ: правовая форма и доказательство в суде: Учебно-практическое пособие [Текст] / А. П. Вершинин. – М.: ООО «Городец-издат.». – 2000. – 247 с.
13. Яроцький В. Л. Цінні папери в механізмі правового регулювання майнових відносин (основи інструментальної концепції) [Текст] / В. Л. Яроцький. – Харків : Право, 2006. – 544 с.
14. Кукушин А. А. Защита прав владельцев бездокументарных ценных бумаг в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03/ Кукушкин Антон Александрович. – Москва. – 2007. – 164 с.
15. Вавженчук С. Я. Проблеми виокремлення ознак цінного паперу [Текст] / С. Я. Вавженчук // Вісник господарського судочинства. – 2013. – №1. – С. 118–123.
16. Виговський О. Бездокументарні цінні папери в системі об'єктів цивільних прав [Текст] / О. Виговський // Право України. – 2010. – №12. – С. 95–99.
17. Литовченко О. О., Проценко Н. К. Правове регулювання електронного документообігу в Україні / О. О. Литовченко, Н. К. Проценко. – Навчальний посібник. – Кременчук. – 2012. – С. 32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/1429821/>.
18. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.) [Текст] / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Спарк. – 1994. – 335 с.
19. Трофименко А. Признаки ценной бумаги [Текст] / А. Трофименко // Российская юстиция. – 1997. – №7. – С. 16–18.
20. Про депозитарну систему [Текст] : Закон України від 06.07.2012 р. – №5178-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 39. – С. 2074. – Ст. 517.
21. Положення про глобальний сертифікат та тимчасовий глобальний сертифікат [Текст] : Рішення НКЦПФР від 30.07.2013 р. – №1332. – Офіційний вісник України. – 2013. – №71. – С. 99. – Ст. 2630.
22. Крылова М. Ценная бумага – вещь, документ или совокупность прав [Текст] / М. Крылова // Рынок ценных бумаг. – 1997. – №4. – С. 57–60.
23. Абрамова Е. О понятии формы ценной бумаги [Текст] / Е. Абрамова // Хозяйство и право. – 2013. – №1. – С. 84–95.
24. Посполітак В. В. Правові аспекти існування «бездокументарних» цінних паперів [Текст] / В.В. Посполітак // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. – №4. – С. 23–25; Саванець Л. Ознаки бездокументарних цінних паперів [Текст] / Л. Саванець // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – №8. – С. 60-64.
25. Безклубий І. Цінні папери: поняття, зміст, юридичні характеристики [Текст] / І. Безклубий // Право України. – 2001. – №9. – С. 33-38.